



## اثر فصلنامه علمی فنی هنری ۷۸

پاییز ۱۳۹۶

شماره استاندارد بین‌المللی: ۱۶۴۷-۱۰۲۴

شماره استاندارد بین‌المللی الکترونیکی: ۴۱-۳۵-۲۲

درجه علمی: علمی ترویجی

صاحب امتیاز: پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

مدیر مسئول: جلیل گلشن

سردبیر: مهناز اشرفی

هیئت دبیران (تحریریه): سیدمحسن حبیبی (استاد دانشگاه تهران)، سیدحسین بحرینی (استاد دانشگاه تهران)، فرهاد تهرانی (دانشیار دانشگاه شهید بهشتی)، محمدرحیم صراف (دانشیار پژوهشگاه میراث فرهنگی)، مهرداد قیومی بیدهندی (دانشیار دانشگاه شهید بهشتی)، حمیده چوبک (دانشیار پژوهشگاه میراث فرهنگی)، علی زمانی فرد (استادیار دانشگاه هنر تهران)، مهناز اشرفی (استادیار پژوهشگاه میراث فرهنگی).

مدیر اجرایی: محمدعلی مخلص

مدیر داخلی و معاون سردبیر: ذات‌الله نیک‌زاد

ویراستار: عبدالله مؤذن‌زاده کلور

مترجم: شروین معظمی گودرزی

حروفچینی و صفحه‌آرایی: نوربخش

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

نشانی دبیرخانه: تهران، تقاطع خیابان امام خمینی (ره) و سی تیر،

روبه‌روی موزه ایران باستان، پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، پلاک ۲،

پژوهشکده ابنیه و بافت‌های تاریخی فرهنگی

کد پستی: ۱۱۳۶۹۱۳۴۳۱

تلفن: ۶۰-۶۶۷۳۶۴۵۲ (داخلی ۳۴۴)

وبگاه: [Journal.richt.ir/athar](http://Journal.richt.ir/athar)

پست الکترونیک: [atharmiras@gmail.com](mailto:atharmiras@gmail.com)

قیمت: ۱۲۰۰۰۰ ریال

لیتوگرافی و چاپ: تندیس نقره‌ای

اسامی داوران این شماره:

سعید جانب‌اللهی، زهرا حبیبی، محسن حبیبی، ابراهیم حیدری، فاطمه دانش‌یزدی، منصور سیدسجادی، عادل فرهنگی، مجید لباف خانیکی، محمدحسن مجبعلی، محمدعلی مخلص، عبدالرحمان وهاب‌زاده.

- نقل مطالب مجله اثر با ذکر مأخذ آزاد است.

- نظر نویسندگان الزاماً نظر مجله نیست.

- این نشریه در پایگاه استنادی علوم جهان اسلام (ISC) نمایه می‌شود.



- 
- ۳ ■ ارگ گلین گورتان  
بهنام پدرام، مجید حقانی
- ۱۹ ■ پل دختر میانه؛ شرح تاریخ، اسناد و مرمت‌های انجام‌شده  
مهدی رازانی، رامین محمدی سفیدخانی
- ۳۳ ■ آرامگاه‌های شهر جالق سراوان  
سحر رستگارژاله، مجید کلانوری
- ۴۷ ■ نظام تقسیم آب و شبکه آب‌رسانی قنات محمدیه نایین  
مهدی سلطانی محمدی، یوسف یوسفی، محمد بلوری بناب
- ۷۵ ■ کوخی کورتک، بنایی ناشناخته در مهاباد - سردشت، شمال غرب ایران  
صلاح سلیمی، صلاح‌الدین ابراهیمی‌پور
- ۸۹ ■ پژوهشی در تاریخ و قدمت سنگاب تاریخی مسجد جامع عتیق شیراز  
محمدعلی مخلصی
- ۹۹ ■ جست‌وجویی در چیستی بنای مدرسه ضیائیه یا زندان اسکندر یزد  
مجتبی مهرعلی‌کردبچه، ذات‌الله نیکزاد
- ۱۱۳ ■ تازه‌های کتاب و مجله کتابخانه پژوهشگاه میراث فرهنگی  
معصومه ازقندی، ستاره اسحق تیموری

## کوخی کورتک، بنایی ناشناخته در مهاباد - سردشت، شمال غرب ایران

صلاح سلیمی

دانش آموخته کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه تهران، نویسنده مسئول  
salahsalimi@gmail.com

صلاح‌الدین ابراهیمی‌پور

دانشجوی کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا همدان  
se. ebrahimipour@gmail.com

تاریخ دریافت: ۹۶/۰۶/۰۸

تاریخ پذیرش: ۹۶/۰۷/۱۵

### چکیده

در مهاباد آثار درخور و قابل توجهی از دوره صفوی به جای مانده است. بعضی از این آثار همانند «کوخی کورتک» تا به حال بررسی نشده و مورد توجه باستان‌شناسان قرار نگرفته‌اند. هدف اصلی از این نوشتار معرفی بنای کورتک است. روش بررسی به این صورت بوده که از تمام فضاهای بنا عکس و نقشه تهیه شده و سپس برای معرفی بهتر بنا، فضاها با حروف انگلیسی C، B، A، و D نامگذاری شده‌اند. در پایان مطالعات تطبیقی با سایر کاروانسراهای کوهستانی شمال غرب ایران انجام گرفته است. این مقایسه نشان داد که ابعاد، ریخت پلان و موقعیت فضاهای این کاروانسرا با سایر کاروانسراهای شمال غرب ایران متفاوت است. ساختار کلی، ویژگی فضاها و موقعیت قرارگیری، بنای کورتک را در دسته کاروانسراهای کوهستانی با پلان تک‌ایوانی قرار می‌دهد. رویکرد دیگر که در این پژوهش استفاده شد، رجوع به متون قدیمی از جمله سفرنامه‌ها بود. با وجود آنکه بنای کورتک بر سر شبکه راه‌های ارتباطی قرار داشته است، هیچ‌کدام از سیاحان و گردشگران به این بنا اشاره نکرده‌اند. معرفی این بنا بی‌تردید در دانسته‌های ما از آثار دوران اسلامی بسیار سودمند خواهد بود.

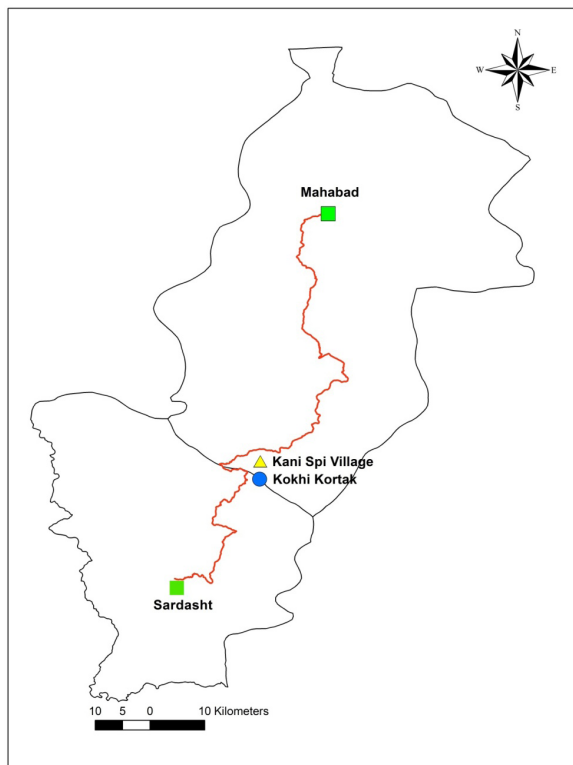
### واژه‌های کلیدی

کوخی کورتک، فضای معماری، راه‌های ارتباطی، کاروانسراهای کوهستانی.

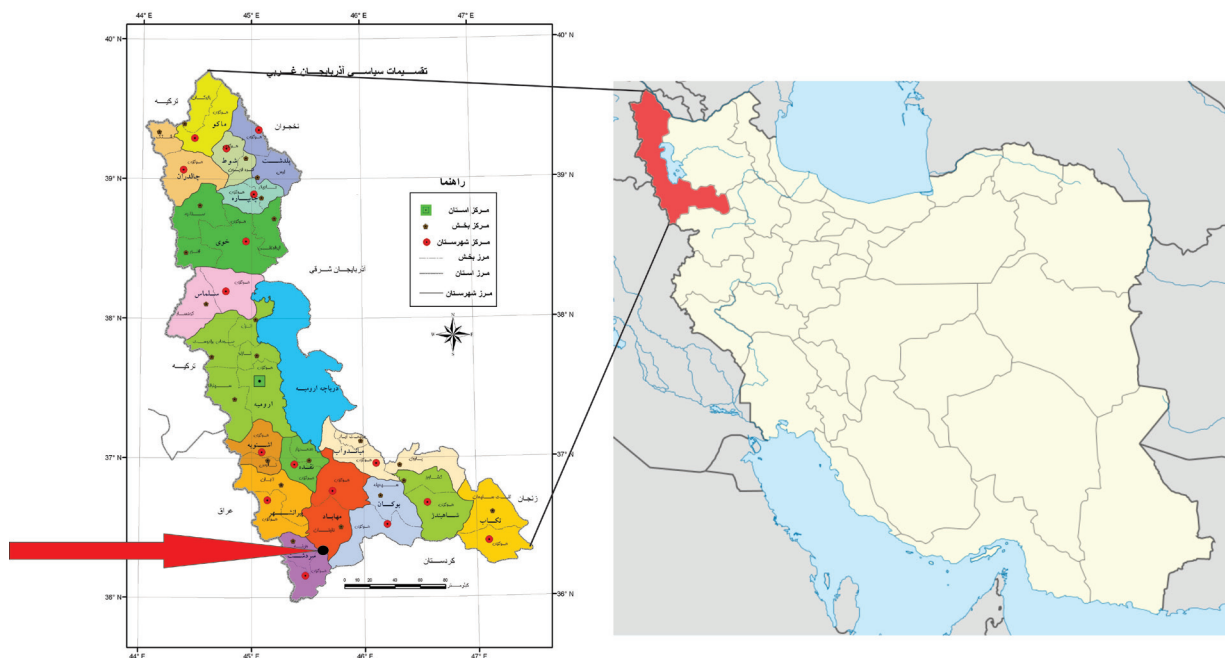
## مقدمه

شهرستان‌های سردشت و مهاباد در همسایگی هم و در جنوب استان آذربایجان غربی قرار گرفته‌اند. این دو شهرستان از لحاظ موقعیت جغرافیایی در نواحی صعب‌العبور و کوهستانی واقع شده‌اند (نقشه ۱).

بناهای دوران اسلامی در منطقه مهاباد و سردشت کم‌تر مورد توجه باستان‌شناسان بوده‌اند. بیشتر مطالعاتی که در این مناطق انجام شده مربوط به دوران‌های تاریخی و پیش از تاریخ است. بناهایی که از دوره صفوی در شهرستان مهاباد بر جای مانده است، نشان‌دهنده اهمیت این منطقه در دوره صفوی است. کوخی کورتک (E: ۵۵۵۰۳۶؛ N: ۴۰۲۱۱۴۴؛ ۱۸۱۳m) یکی از بناهای ناشناخته است که تا به حال مورد بررسی باستان‌شناسی قرار نگرفته است. این بنا در منطقه کوهستانی و صعب‌العبور واقع شده است. بر اساس تقسیمات کشوری، موقعیت آن به گونه‌ای واقع شده است که دقیقاً نیمی از این بنا در داخل شهرستان مهاباد و نیمی دیگر در داخل شهرستان سردشت قرار می‌گیرد (نقشه ۲). بنای کورتک در مسیر جاده سردشت به مهاباد، در ضلع شرقی گردنه مشهور «زمزیران» و در فاصله حدود پنج کیلومتری جنوب روستای کانی سپی و کانی رش قرار گرفته است (نقشه ۲).



نقشه ۲. موقعیت کوخی کورتک روی نقشه GIS که دقیقاً در بین مهاباد و سردشت قرار گرفته و با دایره آبی مشخص شده است (ترسیم از: نویسندگان).



نقشه ۱. موقعیت شهرستان‌های سردشت و مهاباد در جنوب استان آذربایجان غربی و موقعیت بنای کورتک که با دایره سیاه مشخص شده است (مأخذ: نقشه‌های خام، آرشیو سازمان راه و شهرسازی استان آذربایجان غربی، پردازش از: نگارندگان).

کوخ به بناهایی گفته می‌شود که دور از محل سکونت قرار دارند. کورتک نیز نام گردنه‌ای است که این بنا در آن قرار گرفته است (رشیدی، ۲۱۳: ۲۸). این بنا روی یک تراس طبیعی ساخته شده است (تصاویر ۱ و ۲). پشت بنا را با دامنه کوه یکسان کرده اند تا در اثر ریزش بهمن آسیب نبیند (تصویر ۳). همچنین به سبب قرارگیری بنا در منطقه

کوهستانی، ورودی بنا رو به سمت طلوع خورشید قرار دارد (همان، ۲۶). بنای کوخی کورتک در گروه کاروانسراهای کوهستانی تک‌ایوانی قرار می‌گیرد. اقدامات عمرانی در منطقه مهاباد، به زمان حاکم منطقه مکریان به نام بداق سلطان برمی‌گردد که همزمان با شاه سلیمان صفوی در سال ۱۰۷۹ق در ساوجبلاغ مکری



تصویر ۱. موقعیت و چشم‌انداز کوخی کورتک در منطقه کوهستانی بین سردشت و مهاباد (عکس از: نویسندگان).



تصویر ۲. موقعیت بنای کورتک بر روی یک تراس طبیعی (عکس از: نویسندگان).



تصویر ۳. موقعیت پشت بنای کورتک. جهت عبور بهمن بنا هم‌سطح با سطح زمین ساخته شده است (عکس از: نویسندگان).

حکومت می‌کرد. از اقدامات مهم وی می‌توان به [بنیاد] مسجد جامع مهاباد، پل سرخ، احداث یک قنات، بند لیج، بند دارلک، کاروانسرا، و حمام اشاره کرد. آرامگاه بلاق سلطان نیز در دوران وی به اتمام رسیده است (پدرام، ۱۳۷۳: ۱۰۸-۱۰۹). اگر چه مدارک خاصی در دست نیست که نشان دهد این بنا مربوط به دوره صفوی است، اما با توجه به اهمیتی که این منطقه در دوره صفوی پیدا می‌کند، به نظر می‌رسد که این بنا نیز از تأسیسات بلاق سلطان باشد. از طرف دیگر باید توجه داشت که کوخی کورتک در نزد مردم محلی به کوخ شاه عباس شناخته می‌شود.

### پیشینه پژوهشی منطقه مورد مطالعه

اولین باستان‌شناسی که منطقه مهاباد را بررسی کرد، استین (Stein, 1940: 410) بود. بررسی‌های استین (Ibid) کلایس (Kleiss, 1977) و کرول (Kroll, 2005) بر روی محوطه‌های عصر آهن متمرکز بوده است. رالف سولکی (Solecki, 1999: 29) و هیئت ایرانی و فرانسوی (Jaubert and et al, 2005) نیز به منظور یافتن شواهد پارینه سنگی این منطقه را بررسی کرده‌اند. مطالعات میدانی منطقه سردشت نیز عمدتاً بر روی دوره‌های تاریخی و پیش از تاریخ متمرکز بوده است (حیدری، ۱۳۸۵؛ بیننده، ۱۳۸۶: ۲۱۳). در این میان بررسی‌های علمی در خوری بر روی محوطه‌ها و بناهای اسلامی انجام نشده است. بناهای اسلامی مهاباد به صورت پراکنده و صرفاً توصیفی اشاره کرده‌اند. محمود پدرام کارشناس وقت میراث فرهنگی در کتاب تمدن مهاباد به معرفی بناهای اسلامی مهاباد پرداخته است (پدرام، ۱۳۷۳: ۱۰۸-۱۰۹). با وجود آنکه سیاحان و محققان مشهوری همچون کرپورتر، راولینسون، پفیفر، بیشاپ، فلاندن، دومورگان، و کلایس از این منطقه دیدن کرده‌اند، بنای کورتک همچنان ناشناخته مانده و هیچ گونه اشاره‌ای به این بنا نشده است.

### جغرافیای تاریخی

کوخی کورتک در منطقه کوهستانی و در بین سردشت و مهاباد واقع شده است. صعب‌العبور بودن این منطقه باعث شده که مسیر دسترسی به آن سخت باشد. بارش برف و باران در این منطقه از اواسط آبان شروع شده و تا اواسط بهار ادامه می‌یابد.

ابتدا باید اشاره کرد که در باره وضع راه‌های باستانی سردشت و مهاباد منابع خیلی ناچیز هستند. برای آگاهی از وضعیت صدر اسلام بهترین منبع کتاب فتوح سواد العراق (نخستین تاریخ فتوحات اسلامی در کردستان) است که در قرن دوم هجری نوشته شده است. این کتاب به سیر فتوحات و جنگ‌ها و اسامی مکان‌ها و پادشاهان محلی

می‌پردازد و به راه‌ها کمتر اشاره دارد. سپاه اسلام بعد از فتح شمال عراق از رودخانه زاب کوچک می‌گذرد و رباط را به تصرف خود درمی‌آورد و سپس به ساوجبلاغ (مهاباد فعلی) می‌روند (کریمیان سردشتی، ۱۳۷۴: ۱۹۱). متون تاریخی به‌ندرت به منطقه سردشت و مهاباد اشاره کرده‌اند. در دوران اسلامی کوهستانی بودن و صعب‌العبور بودن باعث شده است که سیاحان و جهانگردان کمتر به منطقه‌ای که کوخی کورتک در آن واقع شده، سفر کنند. بهترین مسیر دسترسی به شرق از طریق گردنه کورتک واقع در شمال آن امکان‌پذیر بود. اطلاعات افراد مسن محلی نشان داد که این مسیر راه اصلی کاروان‌ها در گذشته بوده است. دومورگان از معدود افرادی است که در سال ۱۸۸۰ از این منطقه عبور می‌کند و جغرافیای آن را مورد مطالعه قرار می‌دهد. او اشاره می‌کند که همه ساله از ۱۵ دسامبر ارتباطات در کورتک مطلقاً قطع است. در این موقع بخش‌های بانه و سردشت دیگر ارتباطی با دیگر نقاط دنیا ندارند و این وضع نابهنجار در تمام مدت زمستان تا ماه مارس ادامه می‌یابد (دومورگان، ۱۳۳۹: ۱۶). او همچنین اشاره می‌کند که راه‌های کاروان‌رو مکرری کوره‌راه‌های ساده و گاهی بسیار خطرناک‌اند. یکی از مهمترین مسیرهایی که به عراق و شهر سلیمانیه می‌رسید بانه و گردنه معروف «کله شین» بود. مسیر دیگر از سردشت بود که با عبور از معابر الان به عراق می‌رسید (همان، ۴۸). در روزنامه وقایع و اتفاقیه در سال ۱۲۶۷ ق ذکر شده است که «از ساوجبلاغ مکرری نوشته‌اند که به جهت دزدان، اغتشاشی در راه‌های آنجا بوده است. عالیجاه عباسقلی خان حاکم برادر خود را با سواره‌مأمور نظم آن ولایت و محافظت راه‌ها نموده. حال دزدی راه‌ها به سبب سواره دزدبگیر و قراسواران متوقف و امنیت در آنجا حاصل است» (صداقت کیش، ۱۳۹۰: ۱۰۰). اولین کسی که به منطقه ساوجبلاغ سفر کرد، سیاح انگلیسی کرپورتر بود. او به بافت شهر و خانه‌های آن به اختصار اشاره کرده است (Ker porter, 1822: 486). بعد از وی راولینسن به تمام این نواحی مسافرت کرده و در سفرنامه‌اش شرح مفصل و مبسوط و صحیحی از این مکان‌ها به دست داده است (Rawlinson, 1840: 34). سپس ایدا پفیفر پس از عبور از ساوجبلاغ به منطقه ارومیه مسافرت کرده است (Pfeiffer, 1850: 282). بعد از وی بیشاپ از ساوجبلاغ دیدن کرده و در سفرنامه خود به فرهنگ مردمان این منطقه پرداخته است (Bishop, 1891: 208). و در نهایت ژاک دمورگان به این نواحی سفر کرده و در نقشه کتابش مکان‌ها و تپه‌ها و تل‌های خاکی را دقیقاً ترسیم کرده است (دمورگان، ۱۳۳۹: ۴۳). اوژن فلاندن در وصف ساوجبلاغ (مهاباد فعلی) می‌گوید: «این محل در سر راه بغداد به تبریز می‌باشد، کم‌تر کاروان از آنجا رفت و آمد می‌کنند زیرا راهش بسیار و مردمش نیز

شمال غربی - جنوب شرقی است. این بنا از چهار فضای مجزا تشکیل شده است. برای توصیف دقیق تر بنا، فضاهای آن با حروف A، B، C، و D نامگذاری شده اند (تصاویر ۴ و ۵). مصالح اصلی بنا سنگ و ساروج است. پی‌ها، دیوارها، و طاق‌ها همه از سنگ ساخته شده است. سنگ‌ها را به شکل مکعب و مکعب مستطیل تراش داده اند تا به صورت منظم بر روی هم قرار گیرند. میانگین ابعاد سنگ‌های به کار رفته بین ۲۰×۲۰ سانتی‌متر و ۴۰×۲۰ سانتی‌متر است. این سنگ‌ها در محل وجود ندارند و آن‌ها را از مکانی دیگر به آنجا آورده اند. ساروج تنها ملاتی است که در بین سنگ‌ها به کار رفته است. از ساروج علاوه بر کاربری بین سنگ‌ها، برای اندود روی دیوارها نیز به کار رفته است. بقایای اندود ساروج روی دیوار و طاق فضای D مشاهده می‌شود (تصویر ۶).



تصویر ۶. بقایای اندود ساروج بر روی دیوار فضای D (عکس از: نویسندگان).

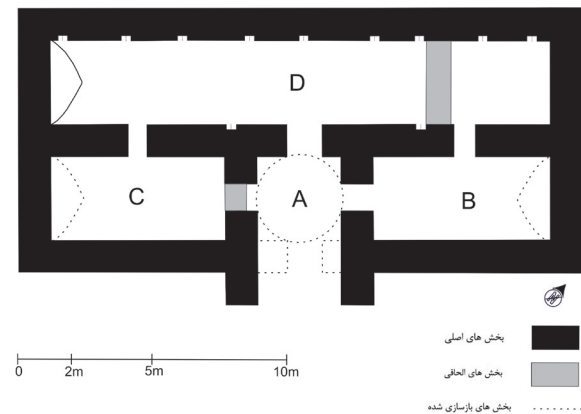
با توجه به بررسی‌هایی که انجام شد، مشخص شد که در سه دوره از بنا استفاده شده است. دوره اول به ساخت اولیه بنا برمی‌گردد که در آن از همه فضاهای موجود استفاده کرده اند. همان‌طور که اشاره شد به نظر می‌رسد که دوره اول آن همزمان با دوره صفوی باشد. در دوره دوم تغییراتی

خشن می‌باشند. قبایل کردها، عرب‌ها، بایزیدها، که تقریباً نامطیع و سرکش هستند دورش را احاطه کرده در مواقع مختلف به قتل و غارت و راهزنی می‌پردازند از این رو بیشتر مسافرینی که می‌خواهند از ایران به بغداد روند راه خود را دور کرده و از راه کرمانشاهان می‌روند» (فلاندن، ۱۳۲۶: ۴۱۴).

کریمی در سفرنامه خود که در اوایل پهلوی دوم به این نواحی اشاره می‌کند که «...مهاباد بازار مفصل با کاروانسراهای متعددی دارد و یکی دو مهمانخانه کوچک به نام مگری دارد» (کریمی، ۱۳۲۹: ۲۰۳). با وجود اینکه کوخی کورتک بر سر شبکه راه‌های ارتباطی قرار داشته، همچنان ناشناخته مانده و به آن اشاره نشده است.

### بنای کورتک

کوخی کورتک بنایی مستطیلی با ۲۱۰ متر مربع مساحت است؛ طول بنا ۲۱ متر و عرض آن ۱۰ متر است. جهت بنا



تصویر ۴. پلان دوره اول و دوره دوم بنای کورتک (ترسیم از: نویسندگان).

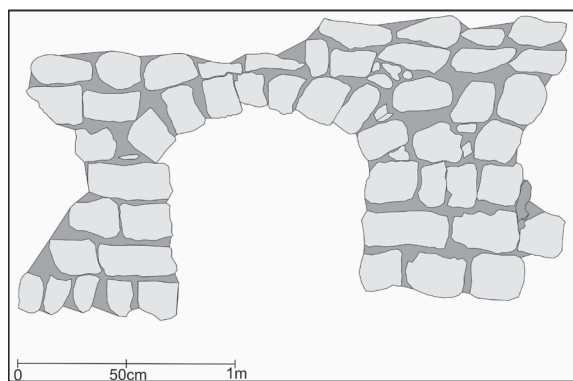


تصویر ۵. نمای نزدیک از بنای کورتک، دید از ضلع شمال شرقی (عکس از: نویسندگان).

اگر چه مدارک خاصی به دست نیامد، اما به نظر می‌رسد که تغییرات دوره دوم کورتک مربوط به دوره قاجار بوده است. تغییرات دوره سوم به دوران معاصر برمی‌گردد که دیگر از آن به مثابه اقامتگاه استفاده نمی‌شده و چوپانان محلی با تغییراتی که در داخل آن ایجاد کرده‌اند، از فضای D به عنوان آغل حیوانات استفاده کرده‌اند. در این دوره با مسدود کردن ورودی‌های فضاهای A و B و همچنین با چیدن سنگ‌هایی به صورت خشکه‌چین بر روی هم، قسمت‌هایی از سمت جنوب فضای D را مسدود کرده و دوباره این فضا را مورد استفاده قرار داده‌اند.

### فضای A

این فضا ورودی بنا را تشکیل می‌دهد. طول و عرض آن ۳/۲۰ سانتی‌متر [بوده] است. در حال حاضر شکل کلی آن به صورت مستطیل است (تصویر ۴). با توجه به بقایای پی برج‌مانده در بخش بیرونی بنا، به نظر می‌رسد که ورودی آن دارای ایوان بوده است. این بنا از نوع بناهای تک‌ایوانی



تصویر ۸. عکس و برش ورودی اصلی فضای C که در دوره دوم معماری مسدود شده است (عکس از: نویسندگان).

را در بنا ایجاد کرده‌اند و دوباره آن را مورد استفاده قرار داده‌اند. در این دوره با مسدود کردن بعضی از ورودی‌ها و ساخت دیوارهایی در بین فضاها، مجدداً از بنا استفاده کرده‌اند. این تغییرات در فضای B و D مشاهده شد. در قسمت شمالی فضای D دیواری را به عرض ۹۰ و طول ۳۲۰ سانتی‌متر ساخته‌اند. در واقع با ایجاد این دیوار، فضایی به طول ۳۲۰ سانتی‌متر و عرض ۳۷۰ سانتی‌متر در ضلع شمالی بنا ایجاد شده است (تصویر ۷).

از ورودی فضای B برای داخل شدن به فضای مذکور استفاده کرده‌اند. تغییرات داخل بنا را می‌توان در فضاهای دیگر نیز مشاهده کرد. با مسدود کردن ورودی فضای C، فضایی به شکل یک اجاق ایجاد شده است. طول این اجاق یک متر، ارتفاع آن ۱۲۰ سانتی‌متر و تورفتگی آن ۴۰ سانتی‌متر است. به نظر می‌رسد که در این زمان فضای C تخریب شده و با ایجاد این اجاق فضای A را بسته‌تر کرده‌اند (تصویر ۸). مشابه ورودی فضای C در کاروانسرای سقز - بانه گزارش شده است (kleiss, 1977) (تصویر ۹).



تصویر ۷. دیوار الحاقی که در دوره دوم معماری به فضای D افزوده شده است (عکس از: نویسندگان).



تصویر ۹. یکی از ورودی‌های کاروانسرای سقز - بانه که شباهت نزدیکی به ورودی بنای کورتک دارد (kleiss, 1977).

به شمار می‌آید که طول پی ایوان آن ۱۳۰ سانتی‌متر است. بخش‌هایی از قسمت اتصال ورودی به فضای D (اصطبل) سالم‌تر مانده است. سقف این فضا کاملاً تخریب شده است. با توجه به بقایای چند رج سنگ در قسمت سقف، به نظر می‌رسد که گنبدی در پشت ایوان وجود داشته است (تصویر ۱۰). فضای A از غرب به فضای D، از جنوب به فضای C و از شمال به فضای B منتهی می‌شود.

### فضای B

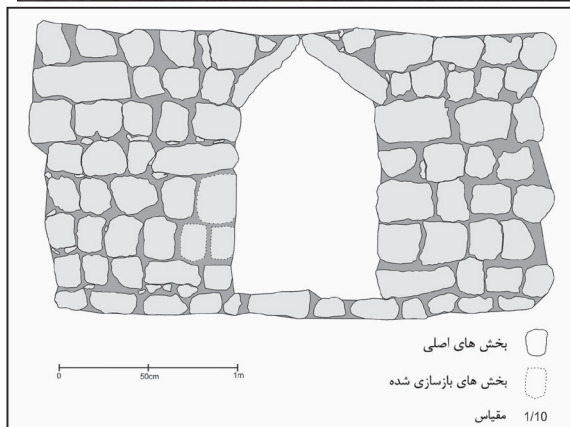
فضای B در شمال فضای A قرار گرفته است. طول آن ۶/۵ متر و عرض آن ۳ متر است. بخش زیادی از ورودی آن فرو ریخته است. با توجه به ورودی فضای B که سالم مانده است، احتمالاً عرض ورودی این فضا نیز یک متر و ارتفاعش ۱۲۰ سانتی‌متر بوده است. قسمت‌های زیادی از بنا به دلیل فرو ریختن آوار پر شده است. به نظر می‌رسد که ارتفاع اولیه ورودی فضا بیشتر از ارتفاع امروزی بوده است. این ورودی همانند ورودی فضای C طاقی هلالی داشته و از طریق فضای A در دسترس بوده است. بخش‌هایی از دیوار شرقی و غربی سالم مانده است اما دیوار شمالی بنا تخریب

شده است (تصویر ۱۱).

در دوره متأخر با ایجاد دیواری خشکه‌چین در ضلع شمالی، دوباره این فضا را مورد استفاده قرار داده‌اند. طول دیوار مذکور ۳ متر و عرض آن ۸۰ سانتی‌متر است. در سقف ورودی چهار سنگ با ابعاد  $۱۵ \times ۴۰ \times ۵۰$  سانتی‌متر در دو ردیف و به صورت شیب‌دار به کار گرفته شده است. در بین دو ردیف سنگی که به صورت شیب‌دار به کار رفته است، یک ردیف سنگ به صورت طولی قرار داده‌اند. این ورودی در دوره‌های متأخر با استفاده از سنگ‌های همان بنا و به صورت خشکه‌چین مسدود شده است (تصویر ۱۲). این فضا احتمالاً محل استراحت کاروانیان بوده است.

### فضای C

این فضا در قسمت جنوبی فضای A قرار گرفته و بخش‌های زیادی از آن تخریب شده است. طول آن ۶/۵ متر و عرض آن ۳ متر است (تصویر ۱۳). ورودی این فضا به عرض یک متر و ارتفاع ۱۲۰ سانتی‌متر در دیوار شمالی ایجاد شده است. ارتفاع ورودی بیش‌تر بوده است اما به مرور زمان با فرو ریختن آوارها سطح فضای داخلی آن پر شده است. این ورودی در



تصویر ۱۲. ورودی فضای B به D که در دوره متأخر مسدود شده است (عکس از: نویسندگان).



تصویر ۱۰. قسمت سقف فضای A که احتمالاً به صورت گنبد بوده است (عکس از: نویسندگان).



تصویر ۱۱. نمای کلی از فضای B (عکس از: نویسندگان).

عرض آن ۳/۲ متر است. ارتفاع وضع موجود ۲/۷ متر است که احتمالاً با در نظر گرفتن پرشدگی داخل فضا ۳ متر بوده است (تصویر ۱۵).



تصویر ۱۵. نمایی کلی از فضای D (عکس از: نویسندگان).

داخل دیوار غربی و شرقی، فضاهایی به ابعاد ۳۵×۲۵ سانتی‌متر به شکل مستطیل ایجاد کرده‌اند. بر اساس یک نمونه سالم در قسمت میانی آن‌ها سنگی به صورت طولی کار گذاشته‌اند که با توجه به سوراخی که در قسمت میانی آن‌ها دیده می‌شوند، احتمالاً جای بستن مهار یا افسار اسب‌ها بوده است (تصویر ۱۶). تعداد ۹ نمونه از این نوع فضاهای مستطیل‌شکل در داخل دیوار غربی مشاهده شد. در دیوار شرقی نیز در قسمت‌هایی که امکان ساخت این فضاها وجود داشته، آن‌ها را در داخل دیوار ایجاد کرده‌اند. دو نمونه از آن‌ها در دیوار شرقی فضای مذکور مشاهده شد. متأسفانه همه سنگ‌هایی که در قسمت میانی آن‌ها دارای سوراخ بوده، شکسته شده‌اند و تنها یک نمونه سالم در لابه‌لای آوارها باقی مانده است. فضاهای مستطیل‌شکل را به فاصله ۷۰ تا ۱۳۰ سانتی‌متر از هم ایجاد کرده‌اند و ارتفاع آن‌ها از کف بنا بین ۴۰ تا ۶۰ سانتی‌متر است که احتمالاً با در نظر گرفتن میزان پرشدگی داخل فضا، ارتفاع آن‌ها از کف حدود ۸۰ سانتی‌متر بوده است. فضای D نسبت به فضاهای دیگر بنا سالم‌تر مانده است. سقف آن از نوع طاق‌های آهنگ جناغی است که ضخامت طاق در قسمت تیزه آن ۳۰ سانتی‌متر است. با توجه به شواهد موجود فضای D احتمالاً اصطبل بوده است. ایجاد اصطبل در انتهای بنای مذکور به خاطر امنیت حیوانات بوده است. مشابه آن را می‌توان در خانه‌های روستایی مربوط به اوایل انقلاب در این منطقه دید که با توجه به اهمیت حیوانات و همچنین راهزنی‌هایی که صورت می‌گرفت اصطبل‌ها را در انتهای خانه‌ها می‌ساختند.

دوره‌های بعد مسدود شده است. طاق ورودی از نوع طاق رومی به شمار می‌آید که مشابه آن در کاروانسرای سقز - بانه گزارش شده است (kleiss, 1977). در این فضا نیز علاوه بر ورودی اصلی، ورودی کوچک دیگری را در دیوار غربی ایجاد کرده‌اند که به فضای D (اصطبل) منتهی می‌شود. عرض ورودی ۷۰ سانتی‌متر است و ارتفاع آن به سبب فروریختن بنا مشخص نیست. سقف این ورودی نیز همانند سقف ورودی فضای B با سنگ‌های شیب‌دار شکل یافته بوده که قسمتی از ضلع جنوبی آن تخریب شده است (تصویر ۱۴). این فضا نیز احتمالاً جایگاه استراحت کاروانیان بوده است.



تصویر ۱۳. نمایی کلی از فضای C (عکس از: نویسندگان).



تصویر ۱۴. ورودی فضای C به فضای D (عکس از: نویسندگان).

## فضای D

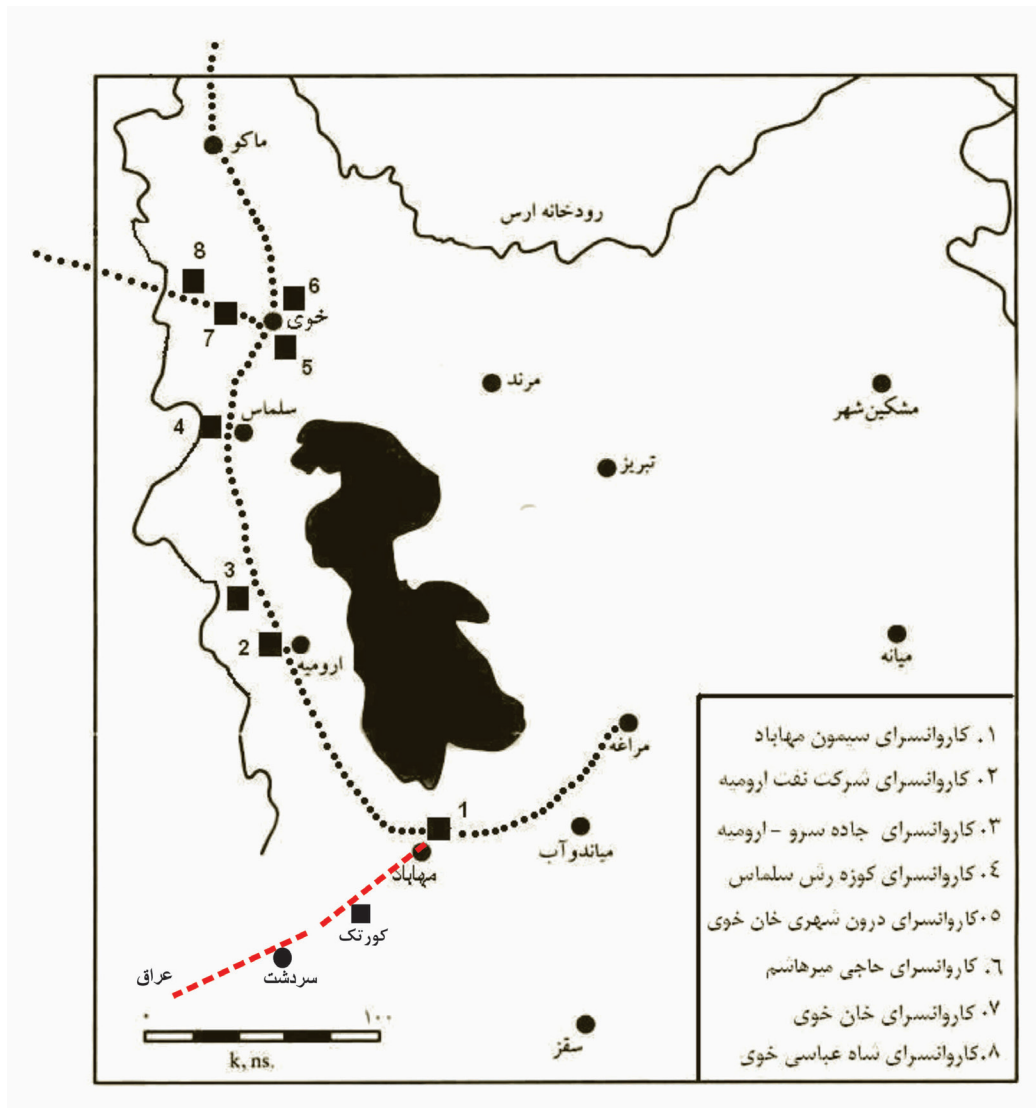
فضای D بزرگترین فضای این بنا به شمار می‌آید. این فضا در پشت بنا و در ضلع غربی آن قرار گرفته است. ورودی همه فضاهای این فضا باز می‌شوند. طول فضای داخلی آن ۱۲/۶ متر است که با در نظر گرفتن ضخامت دیوارها ۱۵ متر است.



تصویر ۱۶. فضای مستطیلی محل بستن مهر اسبها (عکس از: نویسندگان).

قرار گرفته اند، بررسی شده و نقشه آن‌ها ترسیم شده است (خان‌محمدی و صدرایی، ۱۳۹۲). این مسیر که با عنوان مسیر B۲ جاده ابریشم شناخته می‌شود از طریق ارومیه، سلماس، و خوی تا نشوی (نخجوان) و سپس دبیل پایتخت ارمنیه می‌رفته و بخش دیگر آن که با عنوان مسیر B۱ جاده ابریشم شناخته شده است، به سمت مرند و تبریز ادامه پیدا می‌کرد (همان). تا به حال هشت کاروانسرا عمدتاً متعلق به دوره صفوی و قاجار بر روی مسیر B۲ شناسایی شده اند که دارای پلان متفرقه هستند (همان). علاوه بر این راه، مسیر

**شبکه راه‌های ارتباطی شمال غرب ایران**  
شمال غرب ایران در دوره صفوی به دلیل همسایگی با عثمانی‌ها اهمیت فراوانی داشته است. بر این اساس مسیرهای ارتباطی مورد توجه زیادی قرار می‌گیرند. از آنجایی که بیش‌تر این مناطق را کوهستان‌های صعب‌العبور تشکیل می‌دهند، ایجاد اقامتگاه‌ها و یا کاروانسراهای بین راهی امری ضروری بوده است. یکی از شاخه‌های اصلی مسیر جاده ابریشم از شمال غرب ایران عبور می‌کرده است. بخشی از جاده ابریشم و کاروانسراهایی که بر روی این مسیر



نقشه ۳. مسیر B2 جاده ابریشم که موقعیت کاروانسراهای شمال غرب را نشان می‌دهد (مأخذ: خان‌محمدی و صدراپی، ۱۳۹۲)، مسیر احتمالی و موقعیت کاروانسرای کورتک که به وسیله نویسندگان روی نقشه افزوده شده است.

ارتباطی را در گذاشته نشان می‌دهند. آنچه که قابل توجه است، شاخه‌ای از مسیر ارتباطی شمال غرب از گردنه کورتک عبور می‌کرده است. در چنین وضعی جهت عبور و استراحت کاروانیان وجود اقامتگاه‌های بین راهی امری ضروری بوده است. سندی از دوره قاجار وجود دارد که در برهه‌ای از زمان زوار عتبات عالیات از داخل سردشت عبور می‌کرده‌اند. در این سند اشاره شده که: «زردستخان مهندس نیز مأمور شد که در سردشت برای سهولت عبور زوار عتبات عالیات پل

دیگری از مه‌باد آغاز شده و به سمت عراق ادامه پیدا می‌کرد (نقشه ۳).

شاخه‌ای از راه ارتباطی شمال غرب به عراق و سوریه از گردنه کورتک عبور می‌کرده است. این راه پس از عبور از گردنه کورتک، از داخل سردشت گذشته و با عبور از رودخانه زاب کوچک (واقع در شهرستان سردشت) به کشور عراق منتهی می‌شد. بقایای چند پل باستانی مربوط به دوره صفویه و قاجار بر روی رودخانه زاب کوچک، اهمیت مسیرهای

بسازد» (صداقت کیش، ۱۳۹۰: ۱۳۵). مسیر اصلی ارتباطی جهت ورود به سردشت، از داخل گردنه کورتک و از کنار کاروانسرای کورتک بوده است.

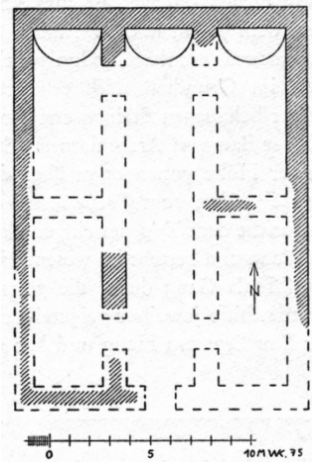
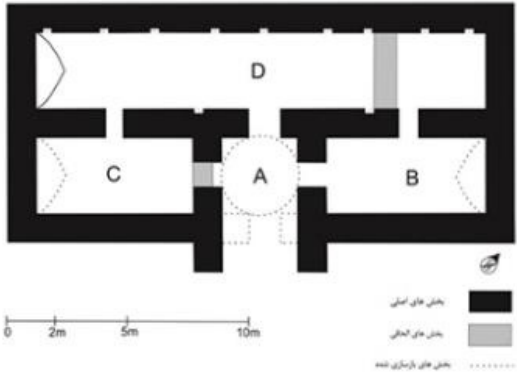
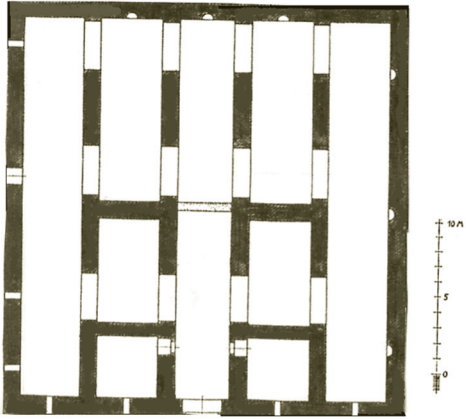
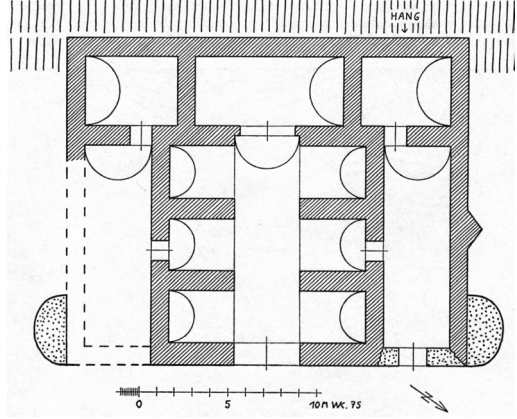
### بررسی کاروانسراهای کوهستانی شمال غرب ایران با تأکید بر کوخی کورتک

کاروانسراهای مناطق کوهستانی، از اتاق‌های گنبددار مرکزی و یک ردیف اطاق گنبددار و تعدادی اصطبل که در همان ردیف است، تشکیل شده است. اکثر کاروانسراهای کوهستانی دارای اجاق‌های متعدد یا بخاری دیواری در داخل بنا هستند. این نوع کاروانسراها در مناطق کوهستانی و به‌ویژه گذرگاه‌های صعب‌العبور احداث و پیش از همه در عهد صفوی ساخته شده‌اند (کیانی، ۱۳۹۰: ۲۷۴). از جمله این کاروانسراها می‌توان به کاروانسرای شاه عباسی خوی (کیانی و کلایس، ۱۳۷۳: ۵۰۹)، کاروانسرای کوزه رش سلماس (kleiss, 1977) و کاروانسرای سقز - بانه (Ibid) اشاره کرد که مربوط به دوره صفوی هستند. هنوز بخشی از این بناها بر جای مانده یا مستندات مربوط به پلان آن‌ها در دست است. این کاروانسراها به دلیل قرب مکان در قیاس با کاروانسراهای کوهستانی، جهت مقایسه با بنای کورتک انتخاب شده‌اند. ابعاد و ساختار کلی فضای این کاروانسراها با کاروانسرای کورتک متفاوت است. همچنین می‌توان این تفاوت را در تعداد فضاها، موقعیت قرارگیری، و ارتباط فضاها با یکدیگر مشاهده کرد.

به‌طور کلی بنای کوخی کورتک شامل یک فضای ورودی اصلی، دو فضای مستطیلی در دو طرف فضای ورودی و یک فضای طولی یا مستطیلی بزرگ در انتهای بنا است که همه این فضاها از طریق ورودی‌های مختلف به یکدیگر دسترسی دارند. در کاروانسرای سقز - بانه یازده فضا بر جای مانده است. با توجه به پلان تهیه‌شده (kleiss, 1977) به نظر می‌رسد که فضاهای استراحت برای کاروانیان نسبت به فضاهای دیگر بیشتر است. به‌طور کلی فضاهای این کاروانسرا شامل شش فضای تقریباً مربع‌شکل هستند که در دو ردیف و رو به روی هم قرار گرفته و در قسمت پشت آن‌ها فضاهای کشیده (احتمالاً اصطبل) مستقر شده است. سه فضای دیگر در قسمت جنوبی کاروانسرا قرار گرفته که یکی از فضاها از طریق ورودی اصلی و دو فضای دیگر از طریق همین فضاهای کشیده قابل دسترسی هستند. در کاروانسرای شاه عباسی خوی (کیانی و کلایس، ۱۳۷۳: ۵۰۹) ده فضا باقی مانده است. در این جا دو فضای طولی غربی و شرقی فضاهای داخلی را در بر گرفته است. ورودی این کاروانسرا به یک دالان سراسری منتهی می‌شود که در دو طرف شرق و غرب به دو اتاق کوچک‌تر دسترسی دارند. چهار فضای دیگر در راستای

دو اتاق مذکور در جهت شمالی - جنوبی ایجاد شده‌اند که از هر کدام آنها به فضاهای احاطه‌کننده امکان دسترسی فراهم است. کاروانسرای کوزه رش سلماس (kleiss, 1977) دارای پنج فضای اصلی است که به صورت طولی و مستطیل‌شکل در دو طرف ضلع شرقی و غربی بنا ایجاد شده‌اند و از طریق فضای ورودی اصلی بنا که به صورت یک دالان طولی و بزرگ است، در دسترس هستند. کاروانسرای کورتک چهار فضا دارد که نسبت به کاروانسراهای ذکر شده کمتر است. شکل، ابعاد، تعداد، و موقعیت دسترسی فضاها در کاروانسرای کورتک نسبت به کاروانسراهای ذکر شده بسیار متفاوت است. ابعاد کلی کاروانسرای کورتک ۲۱×۱۰ متر، ابعاد کلی کاروانسرای سقز - بانه با توجه به پلان تهیه‌شده توسط کلایس حدود ۲۱×۱۷ متر، ابعاد کاروانسرای شاه عباسی خوی حدود ۲۷×۲۷ متر و ابعاد کاروانسرای کوزه رش سلماس حدود ۲۱×۱۵ متر است. ابعاد کلی کاروانسرای کورتک به ابعاد کاروانسرای کوزه رش سلماس نزدیکتر است اما ابعاد و شکل فضاهای داخلی آن‌ها متفاوت است. علاوه بر ابعاد بنا، نوع طاق‌های اصلی به‌کاررفته در کاروانسرای کورتک نسبت به کاروانسراهای ذکر شده نیز متفاوت است. طاق‌های اصلی کاروانسرای کورتک در قسمت فوقانی دارای خیز بیشتری هستند و می‌توان آن‌ها را از نوع طاق‌های آهنگ جناغی به شمار آورد. طاق‌های اصلی کاروانسرای سقز - بانه، کوزه رش سلماس و کاروانسرای شاه عباسی خوی دارای خیز کم‌تری هستند و هلالی به نظر می‌رسند. علاوه بر طاق اصلی می‌توان به طاق ورودی فضاهای بنای کورتک اشاره کرد که در آن از دو نوع طاق‌های رومی و سنگ‌های شیب‌دار (فضای B و C) استفاده شده است. البته مشابه طاق ورودی بنای کورتک که از نوع رومی است، در کاروانسرای سقز - بانه گزارش شده است (kleiss, 1977). از دیگر تفاوت‌ها می‌توان به شیوه کلی پلان کاروانسراها اشاره کرد. پلان کاروانسراهای ذکر شده از نوع پلان متفرقه هستند، در حالی که پلان کوخی کورتک از نوع تک‌ایوانی به شمار می‌آید. علاوه بر تفاوت‌های بیان‌شده، می‌توان به وجه تشابهات بنای کورتک با کاروانسراهای ذکر شده اشاره کرد. استفاده از سنگ‌های منظم در ساخت بنا، پوشیده بودن بنا از هر جهت، نبود حیاط مرکزی و قرارگیری بر روی شبکه راه‌های ارتباطی اصلی از جمله وجوه تشابه آن‌هاست (تصویر ۱۷).

به نظر می‌رسد که شکل و ابعاد کاروانسراهای بین راهی در مناطق کوهستانی شمال غرب ایران، به میزان تردد کاروان‌ها و میزان اهمیت راه‌های ارتباطی بستگی داشته است. در مسیرهایی که عبور و مرور کاروان‌ها بیش‌تر بوده، اتاق‌های استراحت و اصطبل‌های بیش‌تری ایجاد می‌شده است.

<p>کاروانسرای کوزه رش (kleiss, 1977)</p> 	<p>بنای کوخی کورتک</p> 
<p>کاروانسرای شاه عباسی خوی (مأخذ: آرشیو اداره کل میراث فرهنگی آذربایجان غربی).</p>	<p>کاروانسرای سقر - بانه (kleiss, 1977).</p>
	

تصویر ۱۷. نمای کلی از پلان کاروانسراهای کوهستانی شمال غرب ایران.

را نام برد (کیانی، ۱۳۹۰: ۲۷۴).

دروپیل در سفرنامه خود که در سال ۱۸۱۹ به چاپ رسیده، در وصف تفاوت کاروانسراهای بین راهی با کاروانسراهای داخل شهر چنین می گوید: «کاروانسراهای سر راه و مسافری با سراهای درون شهر از حیث سبک ساختمان و مورد استفاده تفاوت فاحش دارد. این کاروانسراها از یک ردیف اصطبل در طبقه پایین ساختمان و ردیفی اطاق و پناهگاه‌های بی در و پنجره در بالای آن تشکیل شده است. کاروانیان و شترداران به هنگام بارش یا شب‌های زمستان

### ویژگی‌های کاروانسراهای بین راهی

این نوع کاروانسراها از هر طرف بسته و پوشیده هستند و به راحتی می‌توانند کاروانیان را در مقابل بادهای مداوم، برف‌های زمستانی و تگرگ‌های بهاری و پاییزی در امان نگه‌دارند. احداث این نوع کاروانسراها در مناطق کوهستانی و در گذرگاه‌های صعب‌العبور رایج بوده است. از نمونه‌های جالب این گروه از کاروانسراها می‌توان کاروانسرای شبلی آذربایجان، کاروانسرای امامزاده هاشم در گردنه امامزاده هاشم جاده اُبعلی و کاروانسرای گدوک در جاده فیروزکوه

## سپاسگزاری

از آقای رضا حیدری و بهروز خان محمدی کارشناس ارشد سازمان میراث فرهنگی و گردشگری استان آذربایجان غربی بابت راهنمایی و تهیه منابع سپاسگزاری می‌شود.

### کتابنامه

- بیننده، علی. (۱۳۸۷). بررسی باستان‌شناختی حوضه رودخانه زاب کوچک. پایان‌نامه کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دوره تاریخی. استاد راهنما: حمید خطیب شهیدی. تهران: دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات و علوم انسانی (منتشر نشده).
- پدرام، محمود. (۱۳۷۳). تمدن مهاباد (مجموع آثار باستانی از قلعه دم دم تا تخت سلیمان). تهران: نشر هور.
- حیدری، رضا. (۱۳۸۵). «نتایج دومین فصل پژوهش‌های باستان‌شناختی در محوطه باستانی ربط سردشت، آبان و دی». در گزارش‌های باستان‌شناسی (۷)، مجموعه مقالات دومین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران. ج ۱. تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی، ص ۲۰۱-۲۳۰.
- خان‌محمدی، بهروز و علی صدراپی. (بهار ۱۳۹۲). بررسی و معرفی کاروانسرای ارومیه و مسیر جاده ابریشم در آذربایجان غربی. در مجله اثر، ش ۶۰، ص ۳۹-۵۴.
- دروویل، گاسپار. (۱۳۴۸). سفرنامه دروویل. ترجمه جواد محیی. تهران: انتشارات کتابخانه گوتنبرگ.
- دموورگان، ژاک. (۱۳۳۹). جغرافیای غرب ایران. ترجمه کاظم ودیعی. تبریز: انتشارات شفق.
- ره‌شیدی، مه‌لا مسته‌فا. (۲۰۱۳). هه‌گبه‌ی بنار. چاپی‌یه‌که‌م. هه‌ولیر: چاپخانه‌موکریانی.
- صداقت‌کیش، جمشید. (۱۳۹۰). اخبار کردستان به روایت روزنامه‌های دولت علیه ایران و وقایع اتفاقیه. تهران: انتشارات توکلی.
- فلاندن، اوژن. (۱۳۲۶). سفرنامه اوژن فلاندن به ایران. ترجمه حسین نورصادقی. تهران: انتشارات اشراقی.
- کریمی، بهمن. (۱۳۲۹). راه‌های باستانی و پایتخت‌های قدیمی غرب ایران. تهران: نشر بینا.
- کیانی، محمدیوسف. (۱۳۹۰). معماری ایران دوره اسلامی. تهران: سمت.
- کیانی، محمدیوسف و ولفرام کلایس. (۱۳۷۳). کاروانسراهای ایران. تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی.
- واقدی، محمد بن عمر. (۱۳۷۴). فتوح سواد العراق (نخستین تاریخ فتوحات اسلامی در کردستان). ترجمه و تحشیه عبدالعزیز واعظی سردشتی. مقدمه و تصحیح و تعلیقات نادر کریمیان سردشتی. تهران: ناشر م. واعظی.

- Bishop, Mrs. (1891). *Persia and Kurdistan*. London.  
Jaubert, J, Biglari, F, Bordes, J.G, Bruxelles, L, Mourre, V, Shidrang, S, Naderi, R & Alipour, S. (2005). *Preliminary Report of 2004*. Iranian-French Joint Mission.

در آن بیتوته می‌کنند. کاروانسراهای بین راه غالباً کهنه‌ساز و مخروبه و بدون نگهداری است و دزدان از آن به عنوان کمین‌گاه استفاده می‌کنند» (دروویل، ۱۳۴۸: ۸۵).

بنای کورتک همه‌ویژگی کاروانسراهای بین راهی را دارد. از جمله این شاخصه‌ها می‌توان به بسته و پوشیده بودن بنا، فقدان حیاط مرکزی، کوچک بودن فضاها به دلیل بهتر گرم نگه‌داشتن آن، و قرارگیری در جهت طلوع آفتاب اشاره کرد. این بنا در گردهای واقع شده است که نیمی از سال شاهد بارش برف و باران است. در چنین شرایطی به دلیل دور بودن از مناطق مسکونی و صعب‌العبور بودن مسیر، ایجاد یک اقامتگاه کوچک برای استراحت کاروانیان ضروری بوده است.

### نتیجه‌گیری

بنای کورتک با توجه به موقعیت قرارگیری در کوهستانی صعب‌العبور و ساختار فضاهای بسته، از نوع کاروانسراهای کوهستانی به شمار می‌آید. با توجه به وسعت و اندازه بنا به نظر می‌رسد که این بنا یک اقامتگاه بین راهی بوده است. کاروانسراهایی که در شمال غرب ایران بر جای مانده اند، از نظر پلان معماری با بنای کورتک متفاوت هستند. نزدیک‌ترین کاروانسرا به این بنا، کاروانسرای سقز - بانه است که ساختار فضاهای آن با بنای کورتک بسیار متفاوت است. به دلیل مقاومت بیش‌تر در مقابل آب‌وهوای کوهستانی در ساخت کورتک از مصالحی همچون سنگ و ساروج استفاده کرده اند.

کاروانسرای کورتک بر سر شبکه راه‌های ارتباطی سوریه و عراق به شمال غرب ایران قرار داشته است. با توجه به وجود پل‌های باستانی در سردشت و وجود این کاروانسرا در گردنه کورتک می‌توان پی به وجود مسیر ارتباطی مهم در این منطقه برد که به جاده ابریشم در جنوب دریاچه ارومیه متصل می‌شده است. گاهنگاری بنا امری دشوار است، از این رو ابتدا باید توجه داشت که این منطقه در دو دوره زمانی اهمیت داشته است. نخست دوره ایلخانی که منطقه شمال غرب اهمیت زیادی پیدا می‌کند. در این دوره در بانه که در همسایگی سردشت قرار دارد، وجود ضرابخانه سکه گزارش شده است. دوره دوم به دوره صفوی و حاکم قدرتمند محلی برمی‌گردد که آثار زیادی از خود به یادگار گذاشته است. بنای کورتک با توجه به اقدامات عمرانی که بدق سلطان در این منطقه انجام داده، به نظر می‌رسد که مربوط به دوران صفوی باشد. در پایان باید اشاره کرد که وضعیت بنا نامناسب است و اگر اقدامات مرمتی و حفاظتی صورت نگیرد، روند تخریب باعث نابودی بنا خواهد شد.

- in October and November, 1838, With a Memoir on the Site of the Atropatenian Ecbatana". *Journal of the Royal Geographical Society of London*, Vol.10: 1-64.
- Solecki, R. S. (1999). "An Archaeological Survey In Western Azarbaijan, Iran". *The Irannian World: Essay on Iranian Art and Archaeology*. Presented to Ezat O. Negahban, Edited by: A. Alizadeh, Y. Majidzadeh and S. MalekShahmirzadi, Tehran, Iran University Press: 28-43.
  - Stein, A. (1940). *Old Routes of western Iran*. London: Macmillan.
  - Ker porter, S. R. (1821). *Travels in Georgia, Persia, Armenia, Ancient Babylonia*. Vol.1, London.
  - Kleiss, W. (1977). *Alte Wege in West-Iran*. AMI, Band 10, pp: 137-151.
  - Kroll, S. (2005). "The Southern Urmia Basin in The Early Iron Age". *Iranica Antiqua*, Vol. XL.
  - Pfeiffer, Ida. (1850). *A Womans Journey Round the World*. London.
  - Rawlinson, H. C. (1840). "Notes on a journey from Tabriz, Through Persian Kurdistan, to the Ruins of Takhti-Soleiman, and from Thence by ZenjanTarom, to Gilan,

# Kūkhī Kūrtak, an Unknown Building at Mahābād-Sardasht Road Northwest of Iran

**Salāh Salimi**

M.A. in Archaeology, University of Tehran

**Salāh al-Din Ebrahimipour**

M.A. in Archaeology, Bu-Ali Sina University, Hamadan

## Abstract:

There are a number of remarkable monuments left for us from the Safavid period. Some of them have not yet been studied and failed to attract archaeologists such as Kūkhī Kūrtak. This paper aims to introduce the monument known as Kūkhī Kūrtak. The method of investigation is firstly to document all spaces of the building through photography and drawing its plan. Then, to provide a better introduction, English Alphabet (A, B, C, D) has been used. Finally, it has been compared with other caravanserais situated in mountainous regions of northwest of Iran. The comparison reveals that its plan, dimensions and situations of spaces are quite different from the other caravanserais situated in mountainous regions of northwest of Iran. The general structure, particularities of spaces and its situation classify this construction as a mountainous caravanserai that has a one-portico plan. Another method was to refer to classical texts such as travelogues. Although Kūkhī Kūrtak was located at the road network, but none of the travelers mentioned anything about it. Undoubtedly, introduction of this building will contribute to our information about the constructions of the Islamic period. Kūkhī Kūrtak is a rectangular structure which is 210 m<sup>2</sup> in area. Its length is 21 m and its width 10 m. Direction of the structure is northwestern-southeastern. It comprises of four divided spaces. As it has been established in a mountain which is very difficult to reach and as it has closed spaces, it has been classified as a mountainous caravanserai. From the other side, regarding its area, it seems to be an on-road abode. The remaining caravanserais which are in the northwest of Iran are dissimilar from Kūkhī Kūrtak in terms of architectural plan. The nearest caravanserai to Kūkhī Kūrtak is Saghez-Bāneh caravanserai which the structure of its spaces is very varying from Kūkhī Kūrtak. In order to be more unaffected by mountainous climate stones and stucco have used as materials. Kūkhī Kūrtak caravanserai has been located at the road network that connected Iraq and Syria to the northwest of Iran. As there were a number of ancient bridges in Sardasht as well as this caravanserai in



Northern Side of Kūkhī Kūrtak Monument

Kūrtak Gorge, one can find an important connecting road in the region that reached to the Silk Road at the southern part of the Uromia Lake. It is very difficult to date this structure; hence, first of all, man should pay attention to the fact that this region has been very significant in two time periods: 1) The Ilkhanid period in which Bāneh was a neighbor to Sardasht and based on a report there was a mint in Bāneh. 2) The Safavid period in which there was a powerful local ruler over there that has left many things for us. Considering the fact that there were a series of developing activities at the time of Bodāgh al-Sultan in this area, it seems that this monument dates to the Safavid era. At the end, it should be said that its current situation is critical and if no conservation or restoration activity is applied, the ongoing course of ruination will end in its ever-lasting total destruction.

**Keywords:** *Kūkhī Kūrtak, architectural space, connecting roads, mountainous caravanserais*

# ATHAR

SCIENTIFIC, TECHNICAL and ART QUARTERLY

SCIENTIFIC, TECHNICAL & QUARTERLY

No. 78,

Autumn 2017

## Abstracts

---

- **Gürtān Earthen Citadel** 3  
Behnam Pedram, Majid Haghani
- **Pol-e-Dokhtar in Mīyāneh, History, Documents and Restorations** 4  
Mahdi Razani, Ramin Mohammadi Sefidkhani
- **Cemeteries of Town of Jalgh, Sarāvān** 5  
Sahar Rastgar Zhaleh, Majid Kalānouri
- **Water Distribution System and Na'een Mohammadiyah Qanat Irrigation Network** 6  
Mahdi Soltani Mohammadi, Yousef Yousefi, Mohammad Bolouri Bonab
- **Kūkhī Kūrtak, an Unknown Building at Mahābād-Sardasht Road** 7  
Northwest of Iran  
Salāh Salimi, Salāh al-Din Ebrahimipour
- **Research into the History and age of the Historic Font in the Atigh Jame' Mosque of Shiraz** 8  
Mohammadali Mokhlesi
- **A Search into What the Zia'iyeh School or the Eskandar Prison in Yazd Actually Is** 9  
Mojtaba Mehrali Kordbacheh, Zatollah Nikzad



In the Name of God

# ***ATHAR***

SCIENTIFIC, & TECHNICAL and ART QUARTERLY

No. **78**,  
Autumn 2017

ISSN: 1024-2647

EISSN: 22-35-41

**Owned by:** The Research Institute of Cultural Heritage and Tourism (RICHT)

**Managing Editor:** Jalil Golshan

**Editor-in-Chief:** Mahnaz Ashrafi

**Editorial Board:**

Seyed Mohsen Habibi (Ph.D), Farhad Tehrani (Ph.D), Seyed Hosein Bahreini (Ph.D), Mohammad Rahim Sarraf (Ph.D), Mehrdad Ghayomi Bidhendi (Ph.D), Hamideh Choobak (Ph.D), Mahnaz Ashrafi (Ph.D), Ali Zamani Fard (Ph.D)

**Executive Director:** Mohammad Ali Mokhlesi

**Deputy Editor-in-Chief:** Zatollah Nikzad

**Editor:** Abdollah Moazenzadeh Kolour

**Translation into English:** Shervin Moazami Goudarzi

---

**Type and Layout:** Nourbakhsh

**Circulation:** 1000 Editions

**Secretariat:** No. 2, Prof. Rolin St., 30tir st. Imam Khomeini St.

**P.O. Box:** 1136913431

**Website:** [Journal.richt.ir/athar](http://Journal.richt.ir/athar)

**E-mail:** [atharmiras@gmail.com](mailto:atharmiras@gmail.com)

**Price:** 120000 Rials

---

Reviewer of the Articles:

**This Issue:**

Saeid Janebollahi, Zahra Habibi, Mohsen Habibi, Ebrahim Heidari, Fatemeh Danesh Yazdi, Mansour Seyed sajjadi, Adel Farhangi, Majid Labbaf Khaniki, Mohammad Hassan Mohebbali, Mohammad Ali Mokhlesi, Abdolrahman Vahabzadeh

- Quotations from the contents of *Athar* are allowed under the condition that faithful reference to the article and the journal accompanies each.

- Contents of the articles shall not, necessarily, be regarded the *Athar* board's ideas.